

BÂYEZİD-İ BİSTÂMÎ İLE RUHBÂN HİKÂYESİ VE HİKÂYENİN İKİ FARKLI VARYANTI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

THE STORY OF BAYEZID-I BISTAMI AND THE CLERGYMAN AND
EVALUATIONS ON TWO DIFFERENT VARIANTS OF THE STORY

HALİME ÇAVUŞOĞLU*

Sorumlu Yazar

Öz

Hayatı, tasavvufi kişiliği ve yaratılmışlara, özellikle insana bakış açısıyla birçok hikâyeye konu olan, “sultânü’l-ârifin” ve “pîr-i Bistâm” unvanlarıyla tanınan Bâyezîd-i Bistâmî, hicri III. yüzyılda yaşamış ilk dönem sufilerindendir. Hem çağdaşlarını hem de kendisinden sonra gelen sufileri derinden etkileyen Bâyezîd-i Bistâmî, coşkulu ve samimi bir aşk anlayışına sahip bir sufi olarak öne çıkar. Klasik Türk edebiyatının manzum ve mensur pek çok eserinde ona atıflar yapılmış; özellikle manevi dereceleri, hâlleri, zühdü, takvası ve aşk anlayışı sıkça vurgulanmıştır. Menâkıpnâmeler, tabakat kitapları ve evliya tezkirelerinde de onun hayatına, felsefesine ve hikmet dolu menkıbelerine geniş yer verilmiştir. Bu hikâyelerden biri, bu çalışmanın konusu olan Bâyezîd-i Bistâmî ve Ruhban Hikâyesi’dir. Hikâye, Bâyezîd ile bir ruhban arasında geçen fikrî mücadeleyle ele alan dinî ve tasavvufi bir metindir. Çalışmada, hikâyenin iki varyantı belirlenmiş ve bu iki varyantın toplamda on bir nüshası tespit edilmiştir. Bu nüshalardan ikisi detaylı analiz için seçilmiştir. Yapılan değerlendirmelerde, istinsah tarihi bulunmayan metinlerin Klasik Osmanlı Türkçesi döneminde yazıldığı belirlenmiştir. Hikâyenin dil ve muhteva incelemesi gerçekleştirilmiş; iki varyant arasındaki benzerlikler ve farklılıklar detaylandırılmıştır. Özellikle olay örgüsü açısından farklılık gösteren bu iki varyantın, Bâyezîd-i Bistâmî’nin takvasını, zühhd yaşamını ve fikrî mücadeleyi yönünü ön plana çıkardığı görülmüştür. Bu çalışmada, neşri yapılan hikâye metni ve metinde tespit edilen tematik hususiyetler farklı çalışmalara katkı sunması amacıyla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bâyezîd-i Bistâmî, Tasavvuf, Sufi, Hikâye, Metin Neşri.

Abstract

Bayezid-i Bistami, known as “sultanu’l-arifin” and “pîr-i Bistâm”, who has been the subject of many stories with his life, his Sufi personality and his perspective on created beings, especially humans, was one of the early Sufis who lived in the 3rd century of the Hijra. Bayezid-i Bistâmî, who deeply influenced both his contemporaries and the Sufis who came after him, stands out as a Sufi with an enthusiastic and sincere understanding of love. References have been made to him in many works of classical Turkish literature in verse and prose; his spiritual

Araştırma Makalesi / Künye: ÇAVUŞOĞLU, Halime. “Bâyezîd-i Bistâmî ile Ruhban Hikâyesi ve Hikâyenin İki Farklı Varyantı Üzerine Değerlendirmeler”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 115 (Eylül 2025), s. 653-675. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1618508>

* Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, E-mail: cavusogluhalime@erzurum.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8717-5679

degrees, states, asceticism, piety and understanding of love have been frequently emphasized. His life, philosophy and wise anecdotes have also been given extensive space in menâkıpnames, tabakat books and biographies of saints. One of these stories is the Story of Bayezid-i Bistami and the Clergyman, which is the subject of this study. The story is a religious and mystical text that deals with the intellectual struggle between Bayezid and a clergyman. In the study, two variants of the story were determined and a total of eleven copies of these two variants were identified. Two of these copies were selected for detailed analysis. In the evaluations, it was determined that the texts, which did not have a transcription date, were written during the Classical Ottoman Turkish period. The language and content of the story were examined; the similarities and differences between the two variants were detailed. It was seen that these two variants, which differ especially in terms of plot, highlight Bayezid-i Bistami's piety, ascetic life and intellectual combativeness. In this study, the story and the thematic features identified in the text were discussed in order to contribute to different studies.

Key Words: Bayezid-i Bistami, Sufism, Sufi, Story, Text Publication.

Giriş

İlk dönem sufilerinden, “arifler sultanı” olarak nitelendirilen Bâyezîd-i Bistâmî, İran’ın Horasan bölgesinde yer alan Bistâm’da dünyaya gelmiştir. Hicri III. asırda yaşamış olan Bâyezîd-i Bistâmî, miladi 848 yılında vefat etmiştir. Tam adı Ebû Yezîd Tayfûr b. Îsâ b. Sürûşân olan Bâyezîd-i Bistâmî’nin “Ebû Yezîd, Ebî Yezîd ve Bû Yezîd şeklinde de söylenen künyesi daha sonra Bâyezîd şeklinde meşhur olmuş” (Uludağ, 2020, 6), zamanla künye olma özelliğini kaybederek onun esas ismi olarak söylenmiştir. Beş kardeşin ortancası olan Bâyezîd’in ailesi abidler ve zahidler sınıfından takva sahibi bir ailedir. Daha küçük yaşlardan itibaren ibadet ve taat ile meşgul olan Bâyezîd’in çocuk yaştaki manevi hâlini yeğeni Ebu Mûsa şöyle nakletmiştir: “Bâyezîd’in hâli ve tevbesi baba sulbünde ve anne rahminde iken başlar. Henüz on yaşına girmemişken ulu ve yüce Allah onu uyarmış, hiç kimseden öğrenmediği hikmeti ve anlamlı davranış tarzını ona öğretmişti” (Uludağ, 2020, 12). Bir başka rivayette, Bâyezîd’in çocuk yaşta kıldığı namazı bir âlime şu şekilde tarif ettiği aktarılır: “Telbiye ile tekbir alırım, tertip ile Kur’an okurum, tazimle rukua varırım, tevazu ile secde ederim, veda ederek selam veririm” (Uludağ, 2020, 13). Bâyezîd’in tasavvuf yolunda birçok âlimden faydalandığı rivayet edilir. Bu âlimler arasında en önemlisi, onun saf tevhit ve hakikatleri öğrendiğini belirttiği Ebû Alî es-Sindî’dir¹. Ayrıca, Câfer es-Sâdık’ın (ö. 148) onun şeyhi olabileceği de öne sürülmüştür. Ancak bu iki şahsiyetin yaşadıkları dönemler arasındaki zaman farkı, bu görüşü imkânsız kılmaktadır. Bu ilişkiyi, bir menkıbe veya tamamıyla ruhani ve sembolik bir görüşme olarak ifade eden Uludağ, konuya şöyle açıklık getirmiştir: “Bu çelişkili durumdan kurtulmak için bazıları Cafer Sâdık’a hizmet eden Bâyezîd-i Saka başka Bâyezîd-i Tayfur başka derken bazıları da Cafer es-Sâdık’ın 9. İmam Ebû Ca’fer (muh. b. Ali) en-Nakî (ö. h. 220) ile karıştırıldığını, Bâyezîd’in bu sonuncu zatın sohbetine ve hizmetine devam ettiğini iddia eder, diğer bazıları da imamlık iddiasıyla ortaya çıkan Ebû Ca’fer es-Sâdık’ın Bâyezîd’in şeyhi olabileceği üzerinde

¹ Bâyezîd’in üstatları hakkında geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, *Bâyezîd-i Bistâmî*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 15-25.

durur” (2020, 18). *Tezkiretü'l-Evliya*'da, Bâyezîd'in memleketi Bistam'dan ayrıldıktan sonra otuz yıl Suriye topraklarında çile çektiği ve birisi Câfer-i Sâdık olmak üzere 113 pirin hizmetinde bulunduğuna rivayet edilmektedir.

Çağdaşlarını ve kendisinden sonra gelen sufileri derinden etkileyen Bâyezîd-i Bistâmî, tasavvuf felsefesinin başlangıcında ve gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Nefis terbiyesi ve mücahedenin ön planda tutulduğu felsefesine coşkun ve samimi bir ruh hâli hâkimdir. Bu doğrultuda ölümünden bir asır sonra Tayfûriyye veya Bestâmiyye adlı tasavvuf cereyanı ortaya çıkmıştır. “Hallâc, Şiblî, Harakânî, Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr, Nifferî, Senâî, Attâr, Câmî, İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Fârîz ve Mevlânâ gibi büyük mutasavvıflar hep bu cereyana bağlı kalmışlardır. Şettâriyye ve Aşkîyye tarikatları da onu kendilerine pîr edinmişlerdir” (Uludağ, 1992, 240). Vahdet-i vücûd fikri, onun döneminde sistematik bir yapı kazanmamış olsa da sonraki mutasavvıflar tarafından geliştirilmiştir. “Tasavvufta ‘aşk’ ve ‘vahdet’ üzerinde durmuş, ‘sekr’ (sarhoşluk) kavramını tasavvufa o sokmuştur. Onda vahdet-i vücûd fikrinin ilk izleri görülmektedir. Bâyezîd, tasavvufta sekr hâlinde iken söylenen aşırı sözler manasına gelen ‘şatahât’ temsilcisi kabul edilir” (Türer, 2013, 78). Bâyezîd'in Sufiyye yolunun yerleşmesine ve yayılmasına büyük hizmette bulunduğunu ifade eden Sunar ise onu bu sözleri için “Bâyezîd fenâfillâh mertebesine ulaşmış Allah'ın zatına kavuşma yolunda yaşadığı hâlleri pek açık bir şekilde dile getirmiştir ki onun sözleri (şatahât) sayılmıştır” (1978, 36) ifadelerini kullanmaktadır.

Bu açıklamaları destekler nitelikte Bâyezîd'in cümlelerinin olağanüstü tasvirler içeren paradokslardan oluştuğunu söyleyen Schimmel ise onun vahdetin cezbeleriyle söylediği şu ifadeleri aktarır: “Onun tevhidine erişir erişmez, gövdesi vahdetten, kanatları ebediyet'ten bir kuş oluverdim; on yıl haslet göğünde uçtuktan sonra milyonlarca kat büyük bir semaya ulaştım; uçmaya devam ettim, ta ki ezeliyet çayırında kendimi bulana dek. Orada vahdet ağacını gördüm Ne var ki, bir de baktım, bütün bunlar aldatmacaymış!” Schimmel, Bâyezîd'in cezbe hâlindeyken söylediği şu meşhur ifadeye de dikkat çeker: “Kendimi tenzih ederim, şanıma ne yüce (Sübhanî ma a'zame şânî).” Bu şatah, sonraki tasavvuf ehli için bir muamma olmuş ve kemale eren mutasavvıfın ulaştığı birlik durumunun kanıtı olarak İran, Türk ve Müslüman Hint şairlerince sık sık tekrarlanmıştır (Schimmel, 2001, 67).

Bâyezîd'in zühdt anlayışı, manevi yolculuğu ve vahdet düşüncesi, farklı kaynaklarda da benzer ifadelerle açıklanmıştır. Onun bu düşüncelerine ışık tutan bazı sözlerini aktarmak faydalı olacaktır. Kuşeyrî, babasının Bâyezîd'e hâl ve zühdt anlayışını sorduğu bir diyalogu şöyle nakleder: Zühdt için menzil yoktur, dedi. Babası, niçin? diye sorduğunda şu cevabı verdi: Çünkü ben zühdde üç gün kaldım, dördüncü gün olunca ondan çıktım, ilk gün dünya ve dünyadaki şeylerden, ikinci gün âhiret ve âhiretteki şeylerden, üçüncü gün ise Tanrı'dan gayrı ne varsa her şeyi terk ettim. Bunlara istek göstermedim. Dördüncü gün Tanrı'dan başka birşey kalmadı. Sonra hâtiften: Ey Ebû Yezîd! Bizimle kalmaya tahammül edemezsin, diye bir ses geldi. Ben de istediğim de budur, dedim. Ardından birinin buldun, buldun, dediğini duydum (Kuşeyrî, 1978, 66-67).

Ferîdüddin Attâr, onun nefis terbiyesi ve manevi çabası üzerine şu rivayetleri aktarır: On iki yıl nefsimin demircisi oldum, onu riyazet körüğüne koyup mücâhede ateşiyle kızarttım. Kınama örsüne koyup melamet çekiciyle dövdüm. Böyle böyle

kendimden (benliğimden) bir ayna yaptım. Beş yıl kendimin aynası oldum. Türlü türlü ibadet ve taatla bu aynayı cilaladım. Sonra bir yıl ibret gözüyle baktım ve belimde gururdan, işveden, ikiyüzlülüktən, taata güvenmekten ve amelini beğenmekten yapılmış bir zünnar olduğunu gördüm. Bu zünnarı da kesip atmak için beş yıl daha çabaladım, yeniden Müslüman oldum. O zaman dikkat edince bütün halkı ölü olarak gördüm? Cenaze namazlarını kılmak için dört tekbir getirdim. Bütün cenazeleri bir yana bıraktım. Halkın izdihamı olmadan, Hakkın medediyle Hakka erdim (Attar, 2005, 174). Allahü Teâlâ otuz yıl aynam oldu. Şimdi ben kendimin aynasıyım. Yani ben ben olarak kalmadım. Zira bir ben bir de Hakk'ın bulunması şirk olur. Ben kalmayınca Hak Teala kendisinin aynası oldu. Bu yüzden diyorum ki: Şimdi kendim kendimin aynasıyım. Dilimle konuşan da Haktır ve ben arada yokum! Onun tasavvufi anlayışını şu sözlerle özetler: Kul için hiç olmaktan daha iyi hiçbir şey yoktur; ne züht, ne ilim, ne de amel! Kul hiç olunca hep olur (Attar, 2005, 193, 195).

İslam dünyasında keramet sahibi bir veli, Hak âşığı bir sufi olarak kendisine kıymet verilen Bâyezîd-i Bistâmî'nin adına pek çok mescit ve makam yapılmıştır. Türbesi doğduğu yer olan Bistam'da bulunmasına rağmen “Kuzey Afrika'da, Afganistan'da, Pakistan'da, Hindistan'da onun adını taşıyan birçok makamlar ve mescitler (Uludağ, 2020, 46)” bulunmaktadır. Hatta Anadolu'da Antakya Kırıkhan'da bir türbesi, Tokat'ın Zile ilçesindeki Bâyezîd-i Bistâmî Camii'nde ise bir makamı bulunmaktadır.²

1. Klasik Türk Edebiyatında Bâyezîd-i Bistâmî

Edebiyatımızda menakıp kitaplarında, evliya tezkirelerinde, dinî-didaktik içerikli metinlerde, hikâye ve kıssa kitaplarında pek çok mensur anlatısı yer alan Bâyezîd-i Bistâmî'ye divanlarda ve mesnevilerde telmihlerde bulunulmuş manzum eserlerde de onun müstakil hikâyelerine yer verilmiştir.

Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*'inde Bâyezîd-i Bistâmî'nin bir sufi olarak mertebesine aşağıdaki gibi bir gönderme yaparken

İnsanların arasında tanınan, sözü yayılan, Bâyezîd'in gölgesidir;

Bâyezîd'in özüyse ortada yok. (Divan-ı Kebir VII-1/CXI)

Gönlünü de Bâyezîd-i Bistâmî'nin hâliyle bütünleştirmiştir:

Beden can tekkesi sanki; düşünceler de sûfiler . . . hepsi

halka olmuş; gönlümse ortalarında Bâyezîd sanki. (Divan-ı Kebir VII-1/LVI)

Mevlâna, *Mesnevî*'sinde ise üç Bâyezîd-i Bistâmî hikâyesine yer vermiştir. Bu hikâyeler, “Ermiş bir zâtın Bâyezîd-i Bistâmî hazretlerine; ‘Kâbe benim; etrafımda tavaf et!’ demesi (Can, 2016, 149); Bâyezîd-i Bistâmî hazretlerinin yıllarca önce Ebu'l-Hasan Harakanî'nin dünyaya geleceğini müjdelemesi (Can, 2016, 368-371); Bâyezîd-i Bistâmî ve müritleri (Can, 2016, 374-376)” hikâyeleridir. Bâyezîd-i

² Bilgi için bk. Müjgân Cunbur-Zeliha Bağır, *Anadolu'nun Sahipleri*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2015), s. 42.

Bistâmî için *Mesnevî*’de manevi yokluk sahibi büyük veli ifadesini kullanan Mevlânâ, bir hikâyesini onun “İşte Hak, bende tecellî etti” (Can, 2016, 374) ifadesi üzerine anlatırken, Sultan Veled *İbtidânâme*’sinde “Bâyezîd, sırlar âleminde anlam incisini deldi de bu dünyada dedi; yerde, gökte hiçbir şey görmedim ki onda, Tanrı belirmesin; dünya bize bir ayna kesildi. Bu dünya aynadır; biz de ona bakmadayız; ne mutlu gelip de o aynaya bakana” (Sultan Veled, 1976, 283) ifadesini kullanır ve onun manevi hâlleri ve derecesini bu sözlerle ifade eder. Yine bu minvalde bir ifade de Âşık Paşa’nın *Garibnâme*’sinde yer almaktadır:

*Hem işit bir ne didi ol Bâyezîd
Her zamân kim Hak’dan olurdu mezîd*

*Dir idi kim cübbem içre yok-durur
Hak’dan ayruk nesne illâ Hak-durur* (Garib-nâme, 8950-8951)

Gülşehrî *Mantku’t-Tayr*’ında ondan “sultânü’l-ârifin” diye bahsederken onun bir hikâyesine yer verir ve eserinde Bâyezîd’in şeyhliğinden şöyle dem vurur:

*Bâyezîd’e şeyh dir-isen revâ
Yohsa ayruk şeyhi ko kim yıl kova*

*Öldi yüz bin şeyh oldı bir kadîd
Hiç cihândan gitmedi ol Bâyezîd* (Mantku’t-Tayr, 2530-2531)

Tuhfetü’l-Uşşâk’ında Bâyezîd’in manevi yolculuğunun anlatıldığı bir hikâyeye yer veren Gelibolulu Mustafa Âlî ise onun mürşidliğinden şöyle bahseder:

*Evliyâ mahfilinün serdârı
Tekye-i marîfetün mimârı*

*Mürşid-i bezm-i diyâr-ı Bistâm
(Bâ-husûs ol) gül-i gülzâr-ı enâm* (Tuhfetü’l-Uşşâk, 1356-1357)

Hacı Bektâş-ı Velî *Velâyetnâme*’sinde “Bâyezîd Sultân” (Gölpınarlı, 1958, 19) şeklinde anılan Bâyezîd-i Bistâmî, *Şeyh Gâlib Dîvânı*’nda “Hikâye-i Bâyezîd” başlıklı mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmış 18 beyitten oluşan kısa hikâyede de bu sıfatla anılmaktadır:

*Görüp bu hayreti sultân-ı Bistâm
Gönül mir’âtın etdi hayret-endâm* (Şeyh Gâlib Dîvânı, M. 10/11)

Bâyezîd-i Bistâmî, yukarıda ifade edilen örneklerde de görüldüğü gibi müstakil hikâyelerinin yer aldığı eserlerin yanı sıra divanlarda da ismine ve sufi yönü başta olmak üzere pek çok hususiyetine telmihlerin yapıldığı bir şahsiyet olarak karşımıza çıkar. Yunus Emre de onun için sultan tabirini kullanır ve onun manevi yolculuğundaki mertebesini şöyle dile getirir:

*Bâyezîd-i Bestâmî yidi kat gök seyrânı
Ol erenler sultânı gevher-i ma’dan kanı* (Yûnus Emre Dîvânı, 396/11)

Yine Yunus Emre, onun gizli sırlara mazhar olduğunu ifade ederken Hak Teâlâ'nın Tur Dağı'na tecelli etmesine de telmihte bulunur:

Tûr-ı münâcât bana turdugum yirde olur

Benem bugün Bâyezîd uş gizlû sırra geldüm (Yunus Emre Dîvânı, 178/4)

Gelibolulu Mustafa Âlî ise “mürşid-i Bistâm” olarak nitelendirdiği Bâyezîd'in gösterdiği kerametlere, manevi hâllere şöyle dikkat çeker:

Mürşid-i Bistâm'a düşen zâtı gör

Anda olan keşf ü kerâmâtı gör (Riyazü's-sâlikîn, 1968)

Ahmed Yesevî ise hikmetlerinde onun Hak aşkına ve nefis terbiyesine değinir:

Âşık olsan, Bâyezîd gibi kendini sat,

Vallâh-billâh dünyâ harâm, kaldırıp at,

Kanlar döküp gözlerinden geceleri don,

Bir anda şeytân mülkü virân olur. (Divan-ı Hikmet, 137, 6)

Bâyezîd gibi yetmiş yolu özüm satsam,

Allah diye derdi ile ölüp gitsem,

Riyâzette yorulup, şaşıp, acıyıp donsam,

Dostlar Hocam bana bağl'm der mi ki? (Divan-ı Hikmet, 63, 5)

Bâyezîd'in bazı metinlerde Yezîd ile birlikte anıldığı, iki ismin anlam boyutundaki zıtlığından ve iki ismin arasındaki nakıs cinastan faydalanılarak metinlere anlamsal ve ses düzeyinde bir güzellik kazandırıldığı da tespit edilmiştir. Dede Ömer Rûşenî'nin bir beytinde pirini hoş tutanın şüphesiz Bâyezîd olacağını, hoş tutmayanın ise Yezîd olacağını söylerken “yezîd” kelimesinin hem “gaddar” anlamından hem de “Hz. Hüseyin ve ehlibeyti şehit eden ikinci Emevi halifesi” anlamından faydalanarak kelimeyi metnine dahil ettiği görülmektedir:

İden hoşnûd pîrini gümânsuz Bâyezîd olur

Velî hoşnûd itmeyen yahın bil kim yezîd olur (Dede Ömer Ruşeni Dîvânı, G. 8/1)

Yine böyle bir kullanım Hakîkî Dîvânı'nda yer almaktadır:

Hevâ südinden emen tıflî ola mı pîr-i râh

Ki Bâyezîd ise eyler anı o şîr yezîd (Hakîkî Dîvânı, K. 127/2)

Usûlî Dîvânı'nda da bu anlam unsurunun oluşturulduğu bir kullanım söz konusudur:

Ehl-i diller zümresinden olmaz ehl-i hevâ

Ey Usûlî her Yezîd olmaz Cüneyd ü Bâyezîd (Usûlî Dîvânı, G. 15/8)

Bâyezîd ile kullanıldığında oluşan anlam zıtlığından faydalanılan bir başka kullanım da Âgâh Dîvânı'nda Ebû Leheb ile yapılmıştır:

Kimi ki zâhir ile Bâyezîd'dür dersen

Bakılsa çeşm-i hakikatle Bû Leheb görünür (Âgâh Dîvânı, G. 53/3)

Bu zıt kullanımların dışında dîvânlarda Bâyezîd'in başka sufilerle birlikte zikredildiği de görülür. İbrahim Edhem, Şiblî, Cüneyd-i Bağdâdî gibi Hak aşkları, mana alemine yolculukları ile zikredilerek Bâyezîd ile birlikte kullanılır:

Gören füsûn-ı çeşmüni mest ü harâb olur

Ger Şeyh Edhemîdür ü ger Bâyezîddür (Celîlî Dîvânı, G. 121/5)

Mürîd olmak gereksin pîr-i aşka

Gerek Şiblî gerekse Bâyezîd ol (Hayretî Dîvânı, G. 263/5)

Cüneydün Bâyezîdün hun-ı dilden

Elinde subha-i mercanîdur aşk (Hayâlî Bey Divanı, G. 14/4 233)

Kul olmayan gam-ı ışka velâyet şâhı olmazmış

Gerek Bağdâd şehrinde Cüneyd ü Bâyezîd olsun (Usûlî Dîvânı, G. 102/4)

Bu kullanımlar da dahil olmak üzere Bâyezîd-i Bistâmî metinlerin çoğunda zühdü, salâhı, ibadeti, takvası ve nefis mücadelesi ile karşımıza çıkmaktadır:

Hasûda kâfir-i mutlak denir hakîkatte

Olursa zühd ile ger Bâyezîd-i Bestâmî (Nef'î Dîvânı, K. 21/46)

Hadd-i mestân ile ayân itdi

Vera '-ı Bâyezîd-i Bistâmî (Mezâkî Dîvânı, K. 22/22)

Hamdülillâh oldu müftî-i zaman bir sâf-dil

Kim salâhıyla odur mir'ât-ı zühd-i Bâyezîd (Fehîm-i Kadîm Dîvânı, Kıt. 11/2)

Klasik Türk edebiyatında birçok hususiyetiyle manzum veya mensur metinlerde kendisine telmihlerde bulunan Bâyezîd-i Bistâmî'nin bu hususiyetlerine örnek olması açısından sınırlı metin örneğine yer verilmiştir. Yapılacak tarama çalışmaları neticesinde bu örneklerin sayısının artması da muhakkaktır.

2. Bâyezîd-i Bistâmî ve Ruhbân Hikâyesinin Nüsha Hususiyetleri

Muhtelif menakıp kitaplarında ve dinî-didaktik içerikli metinlerde iki varyantı tespit edilebilen *Hikâye-i Bâyezîd-i Bistâmî* ve *Ruhbân* metninin, kütüphanelerde farklı nüshaları tespit edilmiştir. Bu nüshalar arasında hikâyenin başlıklarında farklılıklar olduğu görülmüş; bazı nüshalarda ise doğrudan konuya geçilmiş ve herhangi bir başlıklandırma yapılmamıştır. Birinci varyantın nüshaları karşılaştırıldığında tematik olarak bir farklılaşmanın olmadığı olay zinciri, mekân ve zaman gibi unsurların birbiriyle bire bir örtüştüğü belirlenmiştir. Ancak nüshalar arasında eklemeler, kelime ve söz dizimi farklılıkları dikkat çekmektedir. Ayrıca, bazı nüshalarda ruhban tarafından sorulan soruların kısaltıldığı, yer yer özetlendiği, hatta sorular arasında atlamalar yapıldığı ve Bâyezîd'in verdiği cevapların da kısaltılmış

olarak zikredildiği tespit edilmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi tematik olarak bir farklılığın olmadığı bu nüshalardan metin akışı noktasında daha eksiksiz olduğu değerlendirilen “*Milli Kütüphane Yazmalar/06 Mil Yz B 346-32*” numaralı nüsha dikkate alınmış ve metin neşrinde de makale sınırlarını aşmamak için tek nüshanın neşri uygun görülmüştür.

Teması aynı olmakla birlikte giriş ve sonuç bölümünde farklılıklar arz eden, yer, zaman, mekân unsurları bakımından değişiklikler içeren başka bir varyant da çalışmaya dahil edilmiştir. Bu varyantın³, soru cevap kısmındaki bazı farklar bir kenara bırakıldığında, özellikle olayın akışı, giriş ve sonuç bölümlerindeki benzerlikler irdelendiğinde bire bir örtüştüğü başka nüshalarının da olduğu tespit edilmiştir. Bu varyantın neşrinde de metnin bütünlüğü dikkate alınarak “*Süleymaniye Kütüphanesi Fatih/05334-005*” numaralı nüsha çalışmaya dahil edilmiştir. Metnin kısalığı ve teması dikkate alındığında farklı eserlerin içerisinde farklı nüshalarının bulunabilmesi ve bu nüshaların sayısının artması tabiidir. Yapılan tarama ve karşılaştırma çalışmaları neticesinde çalışmaya dahil edilen bu iki varyantın tespit edilebilen nüshaları aşağıdaki gibidir:

1. Varyantın Tespit Edilebilen Nüshaları	2. Varyantın Tespit Edilebilen Nüshaları
1. Milli Kütüphane Milli Kütüphane Yazmalar/06 Mil Yz B 346/32	1. Süleymaniye Kütüphanesi Fatih/05334-005
2. Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Bölge Yazma Eserler/BY00007671/1	2. Süleymaniye Kütüphanesi Mihrişah Sultan/00202-003
3. Süleymaniye Kütüphanesi Uşşaki Tekkesi/00254-002	3. Süleymaniye Kütüphanesi Tahir Ağa Tekkesi/00630
4. Süleymaniye Kütüphanesi Uşşakî Tekkesi/00016-011	
5. Süleymaniye Kütüphanesi Mihrişah Sultan/00443-007	
6. Süleymaniye Kütüphanesi Kemal Edip Kürkçüoğlu/00055-004	
7. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi/03729-019	
8. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi/539/3	

³ İkinci varyant ile ilgili bk. Süleyman Uludağ, *Bâyezîd-i Bistâmî*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 99-105; Mustafa Hikmet Gülerman, *Bâyezîd-i Bistâmî*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1956), 37-44.

3. Bâyezîd-i Bistâmî ve Ruhbân Hikâyesinin Dili ve Muhtevası Üzerine

Hikâyenin birinci varyantı olarak değerlendirdiğimiz Milli Kütüphane nüshası söz varlığı bakımından incelendiğinde döneminde kullanımı çok sık olmayan şu sözcükleri ihtiva ettiği tespit edilmiştir; *depelemek* (“öldürmek”), *öñ* (“önce”), *dokuşmak* (“çarpmak”) ve *dükeli* (“hepsi, bütün”). Bu nüshada, geçmiş zaman ekinin üçüncü tekil ve çoğul şahıslar dışında her zaman yuvarlak ünlüyle kullanılmadığı ve kimi zaman düz dar ünlülerle kullanıldığı dikkat çekmektedir. Örneğin, *virdim* ve *uyandım* gibi kullanımlar, metnin Eski Anadolu Türkçesi döneminden sonraki bir tarihte tertip edildiğine işaret etmektedir. Hikâyenin farklı bir varyantı olarak çalışmaya dâhil ettiğimiz Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu nüshasında da ait olduğu dönemde kullanımı sınırlı olan iki unsur göze çarpmaktadır: *epsem* (“sessiz”) ve *uçmak* (“cennet”). Bu nüshada ayrıca zarf-fiil ekinin bağlama ünlüsünün bazen düz dar ünlüyle geldiği örnekler bulunmaktadır (*kılıb*, *gelib*). Bunun yanında teklik ikinci şahıs emir kipinin yaygın kullanımı dikkat çekicidir. Örnek olarak şu kullanımları sıralayabiliriz: *asgil*, *algıl*, *dutgil*, *gidergil*, *gitmegil*, *giygil*, *işitgil* ve *olgil*.

Bu noktada söz konusu hikâyenin her iki varyantının çalışmaya dahil edilen nüshalarında, dönemi dikkate alındığında birtakım kullanımı sınırlı sözcük ve gramer unsurlarına rastlanmakla birlikte, zarf-fiil eklerinin ünlülerindeki çeşitlilik ve teklik birinci kişi geçmiş zaman ekinin yuvarlak biçim dışında düz dar ünlülerle de kullanımı dikkat çekmektedir. Bu özellikler, her iki nüshanın dil özellikleri itibarıyla Klasik Osmanlı Türkçesi döneminde, muhtemelen en erken 17. yüzyılda istinsah edildiğine işaret etmektedir.

3.1. Hikâyenin Muhteva Analizi

Hikâye, muhteva açısından iki varyantın benzerlikleri ve farklılıkları dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Hikâyenin birinci varyantında olay merkezli bir anlatım benimsenmiş olup yer, zaman ve şahıs kadrosu belirginleştirilmemiştir. Hikâye, Allah’ın hikmetiyle zünnar bağlayan Bâyezîd’in kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplar ve bir rahiple arasında geçen diyalog üzerine şekillenmektedir. Bu diyaloglar, çevredeki rahiplerin Müslüman olmasıyla sonuçlanmaktadır. Birinci varyantta sorulan sorulara verilen cevaplar, çoğunlukla ayetler vasıtasıyla olmuştur.

Hikâyenin ikinci varyantında ise yer, zaman ve şahıs kadrosu daha belirgin bir şekilde ortaya konmuştur. Bu varyantta hikâye, Arafat Dağı’nda başlamakta, İstanbul üzerinden Kâbe’de sonlanmaktadır. Olay örgüsü, Bâyezîd’in hac sırasında yaşadığı bir kibir anının ardından gelişen pişmanlık teması üzerine kurulmuştur. İbadetlerden dolayı yaşanabilecek kibir üzerine;

Bir gün otururken aklımdan, vaktin piri ve asrın ulusu benim, diye bir fikir geçti. Bunun üzerine düşününce büyük bir hata yaptığımı anladım. Hemen kalkıp Horasan yoluna düştüm (Attar, 2005, 176).

Günahtan bir, taattan bin kere tevbe etmek gerek! Yani ibadete bakıp kendini beğenmek ve şırmamak günahtan bin beterdir (Attar, 2005, 194).

gibi ifadeleri bulunan Bâyezîd'in bu sözlerini doğrular nitelikteki hikâyenin olay örgüsü, birinci varyantta olduğu gibi soru- cevap üzerine kurgulanmıştır. Ancak ikinci varyant, yer ve zaman unsurları ile anlatımın derinliğinde belirgin farklılıklar içermektedir.

Çalışmada ele aldığımız varyantların her ikisinde de sorular benzer nitelikte olmakla birlikte, verilen cevaplar kimi yerlerde farklılık göstermektedir. Özellikle, soruların ve cevapların sembolik bir nitelik taşıması dikkat çekicidir. Soruların çoğunluğunun aşağıda da görülebileceği gibi sayılar üzerinden ilerlediği verilen cevapların da ayetler ve peygamber kıssaları ile desteklendiği tespit edilmiştir. Her iki varyantta da Bâyezîd'in kendisine gelen bir nida ile yola çıkması ve zünnar bağlaması olayın temel unsurlarındandır. Özellikle ikinci varyantın son bölümünde, Bâyezîd'in kilisedeki Hz. İsa'nın suretiyle konuşması, onun gösterdiği bir keramet olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, ikinci varyantta karşımıza çıkan kibir mefhumu birinci varyantta bulunmamaktadır. Bununla birlikte her iki hikâyede de Hak yolunda çeşitli zorluklarla karşılaşma ve bu yolda sebat etme teması özellikle vurgulanmıştır.

1. Varyantın Özeti: Bâyezîd-i Bistâmî seyahatte halvette iken ona bir nida gelir. Bu nida, kendisinin Seman Kilisesi'ndeki rahibe gitmesini, ruhbanların cemiyetine katılmasını ve oradaki keşişlerin kıyafetlerini giyerek zünnar bağlamasını emreder. Bu emirden dolayı tereddüt eden Bâyezîd'e tekrar bir nida gelir. Bunun üzerine buyurulan yere giderek kendisinden istenilenleri yerine getirir. Orada bulunan ulu rahibin sohbetine katılır. Kilise topluluğunda, ruhbanlar tarafından büyük saygı gören bir ulu rahibin, Bâyezîd'in bulunduğu ortamda nutku tutulur. Diğer rahipler, bu durumun sebebini merak eder ve rahip, aralarında bulunan bir Muhammed ümmeti yüzünden konuşmadığını söyler. Bunun üzerine rahip, Bâyezîd'in ortaya çıkmasını ister. Hiddetlenen cemiyeti sakinleştirir, Bâyezîd'in ortaya çıkmasını sağlar ve onu soruları vasıtasıyla sınar. Bâyezîd'e yöneltilen sorular ve Bâyezîd'in rahiplerin iman etmeleri sözüyle verdiği cevaplar şu şekildedir:

İki olmayıp bir olan nedir? Allah'tır.

Üç olmayıp iki olan nedir? Gece ve gündüzdür.

Dört olmayıp üç olan nedir? Talak-ı selasedir.

Beş olmayıp dört olan nedir? Tevrat, İncil, Zebur, Kur'an'dır.

Altı olmayıp beş olan nedir? Beş vakit namazdır.

Yedi olmayıp altı olan nedir? Allah'ın yerleri ve gökleri altı günde yaratmasıdır.

Sekiz olmayıp yedi olan nedir? Yedi kat göktür.

Dokuz olmayıp sekiz olan nedir? Arşı taşıyan meleklerdir.

On olmayıp dokuz olan nedir? Müfsitlerdir.

On bir olmayıp on olan nedir? Kurban kesemeyen hacının tuttuğu on gün oruçtur.

On iki olmayıp on bir olan nedir? Hz. Yûsuf'un kardeşleridir.

On üç olmayıp on iki olan nedir? Gökteki on iki burçtur.

Yalan söyleyip cennete giren ve doğru söyleyip cehenneme giren hangi kavimdir? Yalan söyleyip cennete giren Hz. Yûsuf'un kardeşleridir; doğru söyleyip cehenneme girenler ise Hristiyan ve Yahudilerdir.

İnsanoğlunun canı nerededir? Yüzdedir.

Ez-zâriyat, el-hâmilât, el-câriyât, el-mukassimât nedir? Ez-zâriyat, yellerdir; el-hâmilât, bulutlardır; el-câriyât, gemilerdir; el-mukassimât, meleklerdir.

Allah ile konuşan on dört nedir? Yedi gök ve yedi yerdir.

Sahibiyle yürüyen kabir nedir? Yunus aleyhisselamı karnında taşıyan balıktır.

Nefesi olup canı olmayan nedir? Sabahtır.

Gökten inmeyip yerden çıkmayan su hangisidir? Hz. Süleyman'ın Belkıs'a şişe ile gönderdiği sudur.

Ata belinden çıkmayıp ana karnından gelmeyen nedir/kimdir? Ata belinden çıkmayıp ana karnından gelmeyen dört şey şunlardır: Hz. İsmail'in koçu, Hz. Salih'in devesi, Hz. Âdem ve Hz. Havva'dır.

Kanı yere dökülen nedir? Kâbil tarafından katledilen Hâbil'in kanıdır.

Allah'ın yaratıp satın aldığı nedir? -

Allah'ın yaratıp inkâr ettiği nedir? Eşek sesidir.

Allah'ın yaratıp ululadığı nedir? -

Allah'ın yaratıp sorduğu nedir? Hz. Musa'nın asasıdır.

Tamme nedir? Kıyamet günüdür.

Kadınların, suların, dağların, hayvanların, ayların ve gecelerin iyisi hangisidir? Kadınların iyisi Hz. Havva, Hz. Hatice, Hz. Fatma, Hz. Ayşe, Hz. Asiye, Hz. Meryem'dir; suların iyisi, Seyhun, Ceyhun, Nil, Dicle ve Fırat'tır; dağların iyisi, Arafat ve Tur'dur; hayvanların iyisi attır; ayların iyisi, Ramazan; gecelerin iyisi Kadir Gecesi'dir.

On iki budağı olan, her budağında otuz yaprağı olan, herbir yaprağında üçü gölgede ikisi güneşte beş çiçeği olan nedir? Yılın on iki ayıdır ki her ayında otuz günü her günün de beş vakit namazıdır. Zira bu namazların üçü gölgede kılınır sabah, akşam, yatsı namazlarıdır; ikisi güneşte kılınır öğle ve ikinci namazlarıdır.

Farz olmamasına rağmen Beytullahı tavaf eden cansız nedir? Hz. Nuh'un gemisidir.

Allah, kaç peygamber yaratmıştır, kaçı mürseldir, kaçı değildir? Allah yüz yirmi dört bin peygamber göndermiştir, bunların yüz on üçü mürseldir.

Aslı bir olup rengi ve tadı bir olmayan nedir? Göz yaşı, ağız suyu, burun suyu ve kulak suyudur.

Nakir, kıtmir, sebed, lübed, tam, nem nedir? Nakir, yemişin çekirdeği üzerindeki ince kısımdır; kıtmir, çekirdek ile yemiş arasındaki beyaz kısımdır; sebed ve lübed koyun ve keçi yünüdür; tam ve zem Hz. Âdem'den önceki ümmetlerdir.

Eşek, köpek, sığır, at, deve, tavus, bülbül, boğa ses çıkarınca ne der? Eşek, şeytanı görüp kötü bağırır; vay cehennem ehline, der; sığır, Allah'ı hamd ile tüm eksikliklerden tenzih ederek tesbih ederim, der; at, yâ Rab, insanlar cenk ettiklerinde, vuruştuklarında beni sakla der; deve, vekil olarak Allah bana yeter, der; köpek,-; tavus, Rahman olan Allah arşa istiva etmiştir, der; bülbül, akşam vaktine eriştiğinizde ve sabah kalktığınızda Allah'ı tesbih edin, der; boğa, yaratan ve her türlü günahı affeden, yüce Allah her türlü eksiklikten uzaktır. Her şeyin mutlak hâkimi, yüce ve güçlü olan Allah her türlü noksanlıktan uzaktır, der.

İnsan ve cin olmayıp Allah'ın vahyettiği kavim hangisidir? Arıdır.

Gündüz olunca gece, gece olunca gündüz nereye gider? Bu, Allah'ın ilmindedir ve peygamberler ve melekler dahi onu bilmezler.

Bütün soruları cevaplayan Bâyezîd ise rahibe tek bir soru sorar. Cennetin anahtarının ne olduğunu soran Bâyezîd'e rahip cevap vermek istemese de taraftarlarının baskısıyla cevap verir. Cennetin anahtarı "Lâ ilâhe illâllâh Muhammedü'r-resûlullâh"tır, der ve akabinde ruhbanların hepsi Müslüman olur, zünnarlarını keser, secdeye kapanırlar.

2. Varyantın Özeti: Bâyezîd-i Bistâmî, kırk beş hac yapar ve son haccında Arafat Dağı'nda dua ederken kendi içinde bir büyüklenme ile bu konuda kendinin eşsiz olduğunu düşünerek kibirlenir. Bu hatasını hemen fark eden Bâyezîd, kırk beş haccını bir ekmeğe satar ve bu ekmeği de bir köpeğe verir. Nefsine muhalefet etmek için de Arafat'tan ayrılır ve o dönemdeki ismiyle Kostantiniye'ye yani İstanbul'a gider. Orada bir rahip ile tanışır. Rahip, onu bir gün için alıkoyar ve ulu rahiplerinin nasihatlerini dinlemesi için Bâyezîd'i toplantılarına götürür. Tanınmamak amacıyla, bin rahibin arasına karışmadan önce onların kıyafetlerini giyer, beline zünnar bağlar ve boynuna bir haç takar. Bâyezîd, bu duruma içten içe üzülse de kulağına gelen bir nida ile bu durumun bir hikmetinin olduğunu anlayarak rahiplerin arasına katılır. Çok yaşlanmış olan ulu rahip, toplantıya katılır ve kürsüye çıkar. Ancak uzun süre boyunca tek bir kelime bile etmez. Cemaat, bu duruma şaşırır ve neden sustuğunu sorar. Rahip, aralarında bulunan bir "Muhammed ümmetinden" dolayı konuşamadığını ifade eder. Cemaat, bu kişinin kim olduğunu bulup ortadan kaldırmak ister. Ancak rahibin isteği üzerine bundan vazgeçerler ve ona zarar vermemeye söz verirler. Bunun üzerine rahip, Bâyezîd'in ortaya çıkmasını ister. Bâyezîd, rahiplerin arasından çıkar ve selam verir. Adını Mahyâr olarak tanıtan rahip, Bâyezîd'e birkaç soru sormak istediğini söyler. Bâyezîd'e yöneltilen sorular ve onun verdiği cevaplar şu şekildedir:

İki olmayıp bir olan nedir? Allah'tır.

Üç olmayıp iki olan nedir? Gece ve gündüzdür.

Dört olmayıp üç olan nedir? Talak-ı selasedir.

Beş olmayıp dört olan nedir? Peygamberin yarenleri olan Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'dir.

Altı olmayıp beş olan nedir? Beş vakit namazdır.

Yedi olmayıp altı olan nedir? Allah'ın yerleri ve gökleri altı günde yaratmasıdır.

Sekiz olmayıp yedi olan nedir? Yedi kat göktür.

Dokuz olmayıp sekiz olan nedir? Arşı taşıyan meleklerdir.

On olmayıp dokuz olan nedir? Hanımların hamilelik müddetidir.

On bir olmayıp on olan nedir? Aşere-i mübeşeredir ki bunlar da Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Sa'd, Said, Ebu Ubeyde Cerrah, Abdurrahman bin Avf'tır.

On iki olmayıp on bir olan nedir? Hz. Yûsuf'un rüyasında gördüğü on bir yıldızdır.

On üç olmayıp on iki olan nedir? On iki aydan oluşan bir yıldır.

Hak Teâlâ, ateşten kimi yarattı, ateşte kimi helak etti, ateşte kimi sakladı? Hak Teâlâ, ateşten şeytanı yarattı, Ebû Cehil'i ateşte helak etti, Hz. İbrahim'i ateşte sakladı.

Hak Teâlâ, sudan kimi yarattı, suda kimi helak etti, suda kimi sakladı? Hak Teâlâ, Hz. Âdem'i sudan yarattı, Firavun'u suda helak etti, Hz. Yunus'u suda sakladı.

Hak Teâlâ, taştan kimi yarattı, taş ile kimi helak etti, taş içinde kimi sakladı? Hak Teâlâ, Hz. Salih'in devesini taştan yarattı, fil sahiplerini taş ile helak etti, Ashab-ı Kehf'i taşa sakladı.

Hak Teâlâ, ağaçtan kimi yarattı, ağaçta kimi helak etti, ağaçta kimi sakladı? Hak Teâlâ, Hz. Musa'nın asasını ağaçtan yarattı, Hz. Zekeriya'yı ağaçta helak etti, Hz. Nuh'u ağaçtan yapılmış gemide sakladı.

Hak Teâlâ, havadan kimi yarattı, havadan kimi helak etti, havada kimi sakladı? Hak Teâlâ, Hz. İsa'yı havadan yarattı, Ad kavmini hava ile helak etti, Hz. Süleyman'ı havada sakladı.

İkisi güneşte üçü gölgede beş dalı olan ulu ağaç hangisidir? Beş vakit namazdır. Öğle ve ikinci namazları güneşte; sabah, akşam ve yatsı namazları ise gölgededir.

Bu soruların akabinde Bâyezîd de rahibe şu soruyu sorar: Cennetin kapısında ne yazılıdır? Rahip suskunlaşır ve soruya cevap vermek istemez. Fakat taraftarları bunca soruya cevap veren Bâyezîd'in bir sorusuna cevap veremeyen rahibin acziyetini ayıplar. Bunun üzerine rahip, cennetin kapısında "eşhedü en lâ ilâhe illâllâhü vahdehu lâ şerike leh ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve rasûlühü" yazdığını söyleyerek

Müslüman olur ve beş yüz papaz da onunla beraber Müslüman olur. Kalan beş yüz papaz ise Bâyezîd'den bir keramet isterler. Bâyezîd ile kiliseye giren bu beş yüz papaz, Bâyezîd'in (İnsanlara sen mi 'Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin' dedin.) Mâide suresi 116. ayet vasıtası ile duvardaki Hz. İsa sureti ile konuştuğunu görünce Müslüman olurlar. Ulu rahip ise Bâyezîd ile Kâbe'ye giderek affını diler.

Sonuç

Bâyezîd-i Bistâmî, ilk dönem sufileri arasında önemli bir yere sahip olmasının yanı sıra özellikle tasavvuftaki mertebesi, zühdi yaşantısı, kerametleri ve takvası ile manzum ve mensur pek çok eserde yer almış ve kendisine sıkça atıfta bulunulmuştur. Klasik Türk edebiyatı manzum metinlerinde Mevlânâ'dan Sultan Veled'e, Yûnus Emre'ye birçok Hak âşığının eserlerinde adı geçen Bâyezîd-i Bistâmî, kimi zaman müstakil hikâyeleriyle, kimi zaman da kişiliğine dair önemli yönleriyle anılmıştır. Bazı eserlerde, kendisi gibi önemli sufilerle (İbrahim Edhem, Şiblî, Cüneyd-i Bağdâdî) birlikte anılmış, bazı metinlerde ise tezat oluşturacak şekilde olumsuz yönleriyle bilinen kişilerle (Ebu Leheb, Yezid) birlikte zikredilerek metinlerde bir anlam dünyası oluşturulmuştur. Bâyezîd-i Bistâmî, menâkıp-nâmeler, tabakat kitapları, evliya tezkireleri ve dinî-didaktik içerikli eserlerde kıssaları, menkıbeleri, hikâyeleri ve anekdotları en çok yer alan ilk dönem sufilerinden biridir. Bu metinlerde bir şeyh, mürşid veya aşk yolunun sarhoşu olmuş bir derviş olarak karşımıza çıkar. İnandıklarını anlatmaktan çekinmeyen, İslam'ı tebliğ noktasında mücadele eden bir kişilik olarak tasvir edilir.

Çalışmanın konusu olan Bâyezîd-i Bistâmî ile Ruhban Hikâyesi, onun bu yönlerini yansıtan metinlerden biridir. Tematik olarak incelendiğinde, hikâyenin aynı düzlemde olan ancak olayların işleniş açısından farklılaşan iki varyantı tespit edilmiştir. Bu iki varyantın yapılan inceleme ve karşılaştırmalar sonucunda toplamda on bir nüshası belirlenmiştir. Ancak bu tarz kısa hikâyelerin dinî-didaktik içerikli metinlerde sıklıkla yer aldığı düşünüldüğünde, hikâyenin daha fazla nüshasının ortaya çıkmasının kaçınılmaz olduğu açıktır. Çalışmada üzerinde durulan iki varyantın ilgili nüshalarının istinsah tarihleri belirtilmemiştir. Bununla birlikte, her iki metnin dil özellikleri dikkate alındığında, metinlerin Klasik Osmanlı Türkçesi döneminde, muhtemelen 17. yüzyılda istinsah edilmiş olduğu sonucuna varılmıştır. Hikâye, temel olarak Bâyezîd-i Bistâmî'nin bir ruhban ile fikrî mücadelesini konu edinmektedir. Soru-cevap yöntemi üzerine şekillenen bu hikâyede, soruların ve cevapların sembolik bir nitelik taşıdığı, bu soru ve cevaplar aracılığıyla muhatabı eğitime maksadı güdüldüğü tespit edilmiştir. Özellikle cevapların ayetlerden ve peygamber kıssalarından faydalanılarak verilmesi, hikâyenin ikna ediciliğini artırmaktadır. Soruların ve verilen cevapların kısa ve etkileyici olması, muhatabın anlatılmak istenen mesaja odaklanmasını sağlamaktadır. Bu tarz metinlerde, velilerin kerametleri de konunun etkileyciliğini artıran önemli unsurlar arasında yer almaktadır.

Hikâye, her iki varyantta da Bâyezîd'in gaipten gelen bir sesle yolculuğa çıkması ve yine gaipten gelen bir sesle görevini tamamlaması ile sona ermektedir. Hikâyenin her iki varyantında da ortak nokta Bâyezîd'in Hristiyanlığın bir alameti olan zünnar

bağlamakla imtihan edilmesidir. Attar'ın Tezkiretü'l-Evliyâ'sında geçen zünnar bağlamak ifadeleri Bâyezîd'in yaptığı ibadetlerden dolayı kendisinde beliren kibir duygusuyla ilişkilendirilmiştir. Hatta bu büyükleme ve kibir duygusundan kurtulmak için gösterdiği çaba da zünnarı kesip atmak tekrar Müslüman olmak şeklinde değerlendirilmiştir. Bu noktada değerlendirildiğinde zünnarın hikâyede geçen kibir haliyle kuşanılması ve imtihanın sonunda sadece kendisinin değil papazların dahi zünnarlarını kesip atması dikkate değerdir. Kısacası zünnar bağlamak Hak âşığı bir bir mümin olarak Bâyezîd'in kibir duygusundan arınması için bir imtihan vesilesi olmuştur. Özellikle, çalışmada ikinci varyant olarak ele alınan hikâyede, Bâyezîd'in cansız bir suretle sohbet etmesi, onun kerametlerinden biri olarak belirginleşmektedir. İkinci varyantta, kaynaklarda bir kez hacca gittiği ifade edilen Bâyezîd'in kırk beş hac yaptığını belirttiği görülmektedir. Olaylar, onun son haccının ardından yaşadığı tecrübeler üzerine şekillenmektedir. Kısaca, hikâye üzerine yapılan bu değerlendirmelerde, Bâyezîd-i Bistâmî'nin birçok hususiyetinin bu hikâyede ele alındığı tespit edilmiştir. Bu hususiyetler arasında onun takvası, zühdi yaşamı ve fikrî anlamda mücadeleci yönü öne çıkmaktadır.

Bâyezîd-i Bistâmî ve Ruhbân Hikâyesi Metni

Millî Kütüphane/Millî Kütüphane Yazmalar/06 Mil Yz B 346/32

[123a] **Hikâyet-i Şeyhü'l-Ârifin Bâyezîd-i Bistâmî Kıddisellâhu'l-azîz**

Şeyhü'l-imâm kuṭbu'd-dîn Bâyezîd-i Bistâmî'den rahmetü'llâhi-aleyh venefa'nâ biberekâtihî fi'd-dünyâ ve'l-âhirete âmin eyitdi kim eyyâm-ı seyâhatde ve aḥvâl-i ḥalvetde ve râhatda fîr ü zîkrde iken nâgâh bir nidâ irişdi kim Bâyezîd dur deyr-i Sem'an râhibine var ve ol ruhbanlar ile cem'iyetlerine hâzır ve garîbe nâzır ol. Pes bu ḥâlden şoîra tevehhüm idüb ve bu ḥayâlden ta'accüb idüb uyḥuya vardum. Bir 'azîz düşüme girüb yine bu ma'nâ'î baña ibrâm ü ilhâh itdi. Uyandım yine tevehhüm ve ta'accüb ve tefekkür idüb taḥayyürde mütereddîd olub yine nidâ geldi ki yâ Bâyezîd ḥavf itme, didüğümüz yire var ve saña lâzım gelenden i'tirâz itme zinhâr ve keşîşler ṭonun giy ve beline zünnâr bağlan. Pes ṭurigelüb deyr-i Sem'an'ı ara'ı gitdüm. Ḥaḳ Te'âlâ emriyle ol araya yitdüm. Daḥı anların libâsın giyüb zünnâr bağlandum, daḥı cem'iyetlerinde bile oturdum, ulularnuñ şoḥbetine müterakḳıb oldum, niçe zamân intizâr olub kimesne kelâm itmeyüb ağız açmadı. Ruhbanlar ta'accüb kılub ulularına eyitdiler ki her gâh bize dürlü kelimât idüb va'z u naşîhatler ve ḥikmet ü 'ibretler dimek 'âdetün idi bu def'a ne seyrüne sebep oldı ki ağız açub nuṭḳ u cevâb itmeyüb söylemezsin. Ey ulumuz, eger günâh itdük ise istiğfâr idelüm bizden 'afv eyle, didiler. Pes uluları eyitdi: Ey râhibler sizün arañuzda Muḥammed ümmetinden bir kimesne vardur kim benüm nuṭḳum anuñ heybetinden bağlandı. Anuñçün kelâma mecâlim ḳalmadı, didi. Râhibler ulularına eyitdiler: İmdi ol kimdir eyit anı depeleyelim, didiler. Uluları eyitdi: Yok biz anı öldürmeyelim, didi. Evvelâ aña bir niçe su'âller idelüm bilürse hoş ve illâ cevâb vormeyüb 'âciz ü fermânde ḳalursa ol vaḳt öldürelüm, didi. Andan ayak üzerine uluları ḳalḳub eyitdi: Yâ Muḥammedî Muḥammed ḥaḳḳıyçün ayak üzre ṭurigel, didi. Pes Bâyezîd fî'l-ḥâl ṭurigeldi ve ulularnuñ adı betrik idi. Bâyezîd daḥı betrik'ün yanına vardı. Cümle râhibler

ta‘accübe vardı. Betrik eyitdi ki saña bir niçe su’âlim vardır. Eger cevâb virmezseñ tahkîk seni öldürürem, didi. Bâyezîd hoş eyitdi: İmdi baña su’âlün nedür, bir bir eydivir. Ruhbân eyitdi: Ol nedür kim birdür iki değil, ol nedür kim ikidür üç değil, ol nedür kim üçdür dört değil, ol nedür kim dördür beş değil, ol nedür kim beşdür altı değil, ol nedür kim altıdır yedi değil, ol nedür kim yedidür sekiz değil, ol nedür kim sekizdür tokuz değil, ol nedür kim tokuzdur on değil, ol nedür kim ondur on bir değil, ol nedür kim on birdür on iki değil, ol nedür kim on ikidür on üç değil ve ol tã’ife kim yalan söyledi cennete girdi kimdür ve ol kavm kim gerçek söyledi cehenneme girdi kimdür [123b] Âdem’ün cânı neredür, ve’z-zâriyât nedür, el-hâmilât nedür, el-câriyât nedür, mu‘assimât nedür ve ol on dört kim Hâk Te‘âlâ ile söyleşdi kimdür, ol kabir kim şâhibiyle yürüdi nedür, ol nedür kim nefes virür cânı yok ve ol şu kim gökden inmedi yirden çıkmadı nedür, ve ol dört kim ata bilinden inmedi ana karnından gelmedi kimdür ve ol kanı yirde dökülen nedür ve ol kim Allâh Te‘âlâ yarattı ve yine şatun aldı nedür ve ol kim Allâh Te‘âlâ yarattı yine inkâr itdi nedür, ol kim Allâh Te‘âlâ yarattı ve ululadı nedür ve ol kim Allâh Te‘âlâ yarattı yine şordı kim nedür, ‘avretlerün iyüsi kimdür, şularun iyüsi kanğısıdır, aylarun iyüsi kanğısıdır, gicelerün iyüsi kanğısıdır, tãmmе nedür ve ol ağaç kim on iki budağı var ve her budağdan otuz yaprak var ve herbir yaprağın beşer çiçeği var ikisi güneşde üç gölgede ve ol nedür kim Beytullâh hacc ve tavaf itdi ve rûhı yok ve aña farz dağı degildi, dağı Allâh Te‘âlâ nice peygamberi yarattı kaçı mürseldür ve kaçı değil ve ol dört nedür kim aşlı birdür rengi ve tã’amı gayridür, naķir nedür kıtmır nedür, sebed nedür, lübed nedür, tãm nedür, nem nedür, eşek ağıracık ne dir, it urıcağ ne dir, şıgır çağırısı ne dir, at kişnese ne dir, deve böğüricak ne dir, tãvüs ötücek ne dir, bülbül ötücek ne dir, boğa çağırıcak ne dir ve ol ne kavmdür kim Allâh Te‘âlâ aña vahy itdi ve ol kavm ins değil, cin değil, dağı haber vir gündüz olıcak gice kanda gider ve gice olıcak gündüz kanda gider? Cevâb-dâden-i Bâyezîd ruhbân râ: Bâyezîd eyitdi, su’âl dağı var mıdır? Ruhbân eyitdi, yok. Bâyezîd eyitdi: Bu su’âllere cevâb virürsem Allâh ve Resûlullâh[a] imân getirür misin? Eyitdiler: Ne‘am. Bâyezîd eyitdi: *Allâhümme ente şâhidi ‘alâ mâ yekûlune*⁴. İmdi yâ petrik evvelâ su’âl ittigün bir nedür iki değil, bir didüğün Allâh’dur ammâ ol kim ikidür üç değil gice ve gündüzdür *vece‘alna’l-leyle ve’n-nehâre âyeteyn*⁵, ammâ üç kim dört değil tãlâķ-ı selâsedür ammâ ol dört kim beş değil gökden inen dört kitâbdur biri Tevrât biri İncil biri Zebûr biri Furkân’dur, ammâ beş kim altı değil beş vakit namâzdur, ammâ şol altı ki yedi değil altı gündür Hâk Subhânehu Tebareke ve Te‘âlâ yirleri ve gökleri altı günde yarattı, *haleķa’s-semâvâti ve’l-arḍa fî sitteti eyyâmin şümme’s-tevâ ‘ala’l-‘arş*⁶ ammâ ol kim yedidür sekiz değil yedi kat gökdür *haleķa seb’a semâvâtin tıbâķa mâ terâ fî halkı’r-raḥmâni min tefâvut*⁷ ammâ ol kim sekizdür tokuz değil ‘arşı götüren ferîştelerdür *ve yahmilu ‘arşe rabbike fevķahüm yevmeizin semâniyetun*⁸ ammâ ol kim tokuzdur on değil

⁴ Allah’ım sen onların söylediklerinin şahidisin.

⁵ Hikâyede geçen ayetlerin mealleri, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir> adresinden alınmıştır. “Biz geceyi ve gündüzü birer nişan olarak yarattık.” İsrâ/12

⁶ “Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden O’dur.” Furkan/59

⁷ “Yedi göğü birbiriyle tam bir uygunluk içinde yaratan O’dur. Rahmânın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin.” Mülk/3

⁸ “O gün rabbinin arşını bunların da üstünde olan sekiz (melek) yüklenir.” Hâkka/17

müfsidlerdür *tis'atü rahtin yufsidüne fi'l-arđi velâ yuşliḥüne*⁹ ammâ ol kim ondur on bir degil on gündür kim hâciler Mekke'de temettu' dutarlar *feşiyâmu şelâseti eyyâmin fi'l-ḥacci ve seb'atin* [124a] *raca'tüm tilke 'aşeratün kâmilestün*¹⁰ ammâ ol kim on birdür on iki degil Yûsuf Peyğamber'ün qardaşlarıdur *innî raeytu aḥada 'aşera kevkeben*¹¹ amma ol kim on ikidür on üç degil felekde olan on iki burûcât kim aña felekü'l-burûc tesmiye olındı *işnâ 'aşere burûcen*¹² ve daḥı anlar kim yalan söyledi ve cennete girdi Yûsuf Peyğamber'ün qardaşlarıdur ki *vecâ'u 'alâ ḳamişihî bidemin kezibin*¹³ ve anlar kim gerçek söyledi cehenneme girdiler naşârâ ve yehûdlardur *veḳâletî'l-yehûdu leysetî'n-naşârâ 'alâ şey'in ve ḳâletî'n-naşârâ leysetî'l-yehûdü 'alâ şey'in*¹⁴ ammâ rûḥuñ yiri iki kulaḳ arasında yûzdedür ez-zâriyât yellerdür, el-ḥâmilât bulutlardur, el-câriyât gemilerdür, el-muḳassimât ferîştelerdür, her yıl şa'bândan şa'bâna dünyâdaki umûrı taḳsîm iderler, ammâ on dört kim Hâḳ Te'âlâ ile söyleşdi yedi gök yedi yerdür ki *feḳâle lehâ velî'l-arđi tîyâ tav'an ev kerhan ḳâletâ eteynâ tâ'î'in*¹⁵ ammâ ḳabir ki şâhibiyle yürüdi, balıḳdur ki Yûnus Nebî ile yürüdi, ammâ ol ki cânsız teneffûs itdi, şabaḥdur ki *ve's-subḥi izâ teneffese*¹⁶ ammâ ol şü kim gökden inmedi ve yirden çıḳmadı ol şudur kim Belḳıs'a Süleymân Peyğamber şîşe ile gönderdi ki ol at teri idi; ammâ ol dört kim ata bilinden inmedi ve ana raḥminden çıḳmadı İsmâ'îl'ün ḳoçıdur ve Şâlih devesidür ve Âdem Nebî'dür ve Ḥavvâ'dur; ammâ ol ki dünyâda ḳan oldı Hâbil'dür ki qardaşı Ḳâbil anı depeledi; ammâ ol kim Allâh Te'âlâ yaratdı ve inkâr eyledi ḥimâr âvâzıdur ki *inne enḳera'l-eşvâtî leşavtü'l-ḥamîr*¹⁷, ammâ ol ki Hâḳ Te'âlâ yaratdı yine şordı Mûsâ Peyğamber'ün 'aşâsıdur *vemâ tilke biyemînike yâ Mûsâ ḳâle hiye 'aşâyê*¹⁸, ammâ ḥâtûnlaruñ iyüsi Ḥavvâ'dur ve Ḥadîce ve Fâtıma ve Âyişe ve Âsiye ve Meryem binti 'İmrân, şularuñ iyüsi Seyḥun ve Ceyḥun ve Nîl-i Mısr ve Dicle ve Furat'dur, ammâ ṭaḡlaruñ iyüsi 'Arafât ve Tûr'dur, ammâ ṭavaruñ iyüsi atdur, aylaruñ iyüsi Ramazândur, giceleruñ iyüsi Ḳadir gicesidür ki *leyletü'l-ḳadri-ḥayrûn min elfi şehri*¹⁹, ammâ ṭamme yevm-i ḳıyâmetdür, ammâ ol ağaç ki on iki budaḡı var yıldaki on iki ayı var her ayda otuz günü var her günde beş vaḳt namâzı var ikisi güneşde ki öyle ve ikindidür ve üçü gölgededür ki şabâḥ ve aḥşam ve yatsudur, ammâ ol ki hac ṭavâf itdi ve câmi yok Nûḥ Nebî 'aleyhisselâmuñ gemisidür ammâ Hâḳ Te'âlâ yaratdūḡı peyğamberler yüz yigirmi dört biñ peyğamberdür yüz on üçü mürseldür, ammâ ol dört ki aşı birdür rengi birdür ṭa'mı muḡâyîrdür göz yaşıdur ṭuzludur ve aḡız şuyıdur ki ṭatludur ve burun şuyıdur ki 'azbdur ve kulaḳ şuyıdur ki acıdur, ammâ naḳîr şol yufḳa ḳabdur ki yimişüñ çekirdegi üstündedür, ḳıṭmîr şol [124b] beyâz yufḳa ḳabdur ki çekirdek ile yimiş

⁹ "O şehirde dokuz elebaşı vardı; bunlar yeryüzünde bozgunculuk yapıyor, iyileştirme ve düzeltme cihetine gitmiyorlardı." Neml/48

¹⁰ "Hac sırasında üç gün, döndükten sonra da yedi gün yani tam on gün oruç tutmalıdır." Bakara/196

¹¹ "Babacığım! Ben rüyamda on bir yıldızla [güneşi ve ayı] gördüm;" Yûsuf/4

¹² On iki burç

¹³ "Gömleğinin üstünde uydurma bir kan izi de gösterdiler." Yûsuf/18

¹⁴ "Yahudiler, "Hristiyanlar hiçbir gerçeğe dayanmıyor" dediler; Hristiyanlar da "Yahudiler hiçbir gerçeğe dayanmıyor" dediler." Bakara/113

¹⁵ "Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, "İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!" buyurdu. "İsteyerek geldik." dediler." Fussilet/11

¹⁶ "Ağarmakta olan sabaha andolsun ki." Tekvîr/18

¹⁷ "Çünkü seslerin en çirkinî eşeğin anırmasıdır." Lokmân/19

¹⁸ "Nedir o sağ elindeki, ey Mûsâ? Dedi ki: "O benim asâmdır." Tâhâ/17-18

¹⁹ "Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır." Kadir/3

arasındadır kayd-ı çekirdek ikidür sebed ü lebed koyun ve keçi yünüdür tam u zem Âdem'den ön olan ümmetlerdür, ammâ eşek çağırıcak şeytânı görüb ‘aşşâre [eşerr]²⁰ çağırur, ammâ it dir ki vây cehennem ehline, ammâ şığır dir ki *sübḥān allāhi ve biḥamdih²¹*, at kişneyecek dir ki yâ Rab beni sen şakla şol vaqt ki âdemle cenk yüzünde biri biriyle buluşub dokušdukları zamânda, ammâ deve dir ki *ḥasbiyallāh²²* ve *kefâ billāhi vekilā²³*, ammâ tâvûs dir ki *er-raḥmānu ‘ala ‘l-‘arşi-stevā²⁴* ammâ bülbül dir ki *fesubḥānallāhi ḥine tumsüne veḥine tuşbiḥūn²⁵*, ammâ boğa dir ki *subḥāne ‘l-ma‘būd fi ‘l-birāri ve ‘l-gaffār subḥāne ‘l-melikū ‘l-cebbār²⁶*, ammâ ol kavme ki vahy olındı ins değil cin değil arıdur *veevḥā rabbuke ila ‘n-naḥl²⁷*, ammâ gündüzde gice ve gicede gündüz kanda gitdüğü ‘ilmullāhdan taşra çıkmamışdur nebîler ve melekler daḥı bilmezler anı. Andan sonra Bâyezîd eyitdi: Daḥı su ‘âlûn var mıdur? Eyitdi: Yok. Bâyezîd eyitdi: İmdi benüm daḥı saña bir su ‘âlüm var. Ruhbân eyitdi: Eyle, didi. Bâyezîd eyitdi: Cennetüñ miftāḥı nedür, didi. Ruhbân dimedi. Ruhbânlar eyitdiler: Sen Muḥammedî‘ye bunca su ‘aller eyitdün cevâb virdi, sen anuñ bir su ‘alinden ‘âciz kâlduñ, didiler. Patrik eyitdi: Miftāḥ-ı cennet “*Lâ ilāhe illâllāh Muḥammedü ‘r-resûlullāh*” dimekdür. Pes ruhbânlar dükelişi imân getürüb Müslümân oldılar. Zünnârların kездiler, mesced itdiler. Eyle olsa Bâyezîd’e nidâ geldi ki yâ Bâyezîd sen benüm için bir zünnâr bağladuñ ben senüñ için beş yüz zünnâr kesdüm fażlum ve keremüm birle ve şallallāhu ‘alâ seyyidinâ Muḥammed ve âlihi ecma‘în.

Süleymaniye Kütüphanesi Fatih/05334-005

[155a] Bi’smi ‘l-lāhi ‘r-raḥmāni ‘r-raḥīm Hikāyet

Bâyezîd-i Bisṭāmî Raḥmetullāhi ‘Aleyh kırk [beş] hac kılmış âḥir ḥaccında ‘Arafât taḡına çıkmış namâz kılib du‘â idüb zârlık itmiş kendi kendine fıkır idüb eyitmiş ki seniñ bu dünyâda mişlūñ²⁸ kimdür ki sencileyin kırk beş hac kıla bu işi kendüye ‘azîm görmiş, eyitmiş: İy Bâyezîd vây saña ki bu kırk beş ḥaccı çok görmişsin, tırub çıḡırmış ki kırk beş ḥaccı bir kirdeye kim alursın. Bir kişi bir kerre varub [bir kirde virüb] kırk beş ḥaccı almış. Eyitmiş: İy nefis baña daḥı ne nesneyile minnet kılırsın, işbu beni müflis kōduñ. Kirdeyi bir kelbe virüb Rûm’a teveccüh kılmış Kōstantiniyye şehrine gelib bir rāhib kâtına kōnmuş, anuñla tırmuş. Bir gün rāhibe [155b] Bâyezîd su ‘âl eylemiş aduñ nedir? Eyitmiş: ‘Abdu ‘l-mesîḥ’dir. Bâyezîd eyitmiş: ‘Abdü ‘l-mecîd olsa hoşıdı. Papas eyitmiş: Seniñ ismiñ nedir: Bâyezîd’dir. Rāhib eyitmiş: ‘Abdü ‘ş-şalīb olsa hoşıdı. Bâyezîd, melûl olub gitmek dilemiş rāhib eyitmiş: Benüm kōnuḡumsın, sen benüm dīnime girmezsin ben senüñ dīnine girmezem, gitmegil benümle bile olḡıl seniñle işimiz vardır, didi. Bâyezîd [o] gün rāhible tırdu, rāhib eyitdi: Bâyezîd seni bugün için alıḡodum ki bizim bir ulu

²⁰ Konya Yazma Eserler/BY00007671/1 kayıtlı nüshada “eşerr” şeklinde geçmektedir. Bu kullanım metnin anlam bütünlüğüne daha uygundur.

²¹ “Allah’ı hamd ile tüm eksikliklerden tenzih ederek tesbih ederim.”

²² “Allah bana yeter.” Tevbe/129

²³ “Vekil olarak Allah yeter.” Ahzab/3

²⁴ “Rahmân olan Allah arşa istivâ etmiştir.” Tâhâ/5

²⁵ “Bu sebeple akşam vaktine eriştiğinizde ve sabah kalktığınızda Allah’ı tesbih edin.” Rûm/17

²⁶ Yaratan ve her türlü günahı affeden, yüce Allah her türlü eksiklikten uzaktır. Her şeyin mutlak hâkimi, yüce ve güçlü olan Allah her türlü noksanlıktan uzaktır.

²⁷ “Ve rabbın bal arısına şöyle ilham etti.” Nahl/68

²⁸ İfade metinde “müşkilîñ” şeklinde geçmektedir.

günümüzdür, gel benümle teferrüc idesin. Bizim bir ulumuz vardır yılda bir kez çıkar bize naşihat ider sözlerin işitgil. Eger sen gâlib gelirseñ her ne dirseñ ol olsun, eger sen anıñ katında Müslimân çıkasın ben seniñ dînine girem, didi. Bâyezîd ile papas ‘ahd itdiler. Benümle gelib rāhibler arasında girirsın anlar sayıludur biñ [156a] rāhibdür. Sen üzeriñden mürakka‘ını gidergil, eliñden Muşhaf‘ı gidergil, bizüm palasımız geygil, ilîne İncil algıl hac boynuña aşgıl, zünnarı bilüne bağla seni kimse bilmeye Bâyezîd bu söze melûl oldu. Kulağına bir âvâz irişdi ki Bâyezîd her ki rāhib diye dutgıl. Bizim hikmetimiz vardır. Rāhib ne didiye dutdı ve yire vardı. Hālâyık ortasında oturdu. Bir zamandan sonra bir rāhib kabağları sarılmış çok yaşamağdan yüz altmış yaşamış. Hālâyık karşı vardı bu rāhib kürsî üzerine çıkdı. Şabâhıdı, kuşluk oldu söylemez. Cemâ‘atıñ bir nicesi turub eyitdiler. Ey bizim ulumuz biz seni yılda bir kez görürüz. Şimdi kürsî üzerinde oturursın bize naşihat itmezsin. Uş kuşluk oldu, söylemezsin. Papas eyitdi: Ben sizden kalmadım; ammâ siziñ arañızda bir Muhammedî vardır, anuñ sebebinden dilüm tutuldu, [156b] mecâlüm kalmadı. Gönlime anuñ korkusu düşdi. Ol hālâyık eyitdiler: Ol kişiyi göstergil pāre pāre kılalum. Papas eyitdi: Ol kişiyi size şu şart ile ki aña dutmayasız. Eyitdiler: Sen emr iderseñ biz anı dutaruz. Papas eyitdi: Yâ Muhammed[î] ol dînüñ haqqıyçün kim taparsız uruturgıl bu hālâyık seni görsünler. Bâyezîd turugeldi. Bu hālâyık Bâyezîd’e bakarlardı papas dir[i] diler idi. Eyitdi: Esselâmu ‘aleyke yâ papas. ‘Aleykesselâm yâ Bâyezîd. Ey pîr adıñ nedür? Eyitdi: Mahyâ[r]’dır. Eyitdi: Yâ Bâyezîd! Eyitdi: Lebbeyk. Eyitdi: Dilerem senden birkaç mes‘ele su‘âl idem. Cevâb virürseñ bilürüz ki Haq seniñdir. Bâyezîd eyitdi: Su‘âliñi itgil cevâbıñı algıl. Haq Te‘âlâ yardımıyla su‘âl itdi. Haber vir baña kim ol birden ki ikincisi yok ve ol ikiden ki üçüncisi [yok] [157a] ve ol üçden ki dördüncisi yok ve ol dörtten ki beşincisi yok ve ol beşden ki altıncısı yok ve ol altıdan ki yedincisi yok ve ol yediden ki sekizincisi yok ve ol²⁹ sekizden ki tokuzuncısı yok ve ol tokuzdan ki onuncısı yok ve ol ondan ki on birincisi yok ve ol on birden ki [on ikincisi yok ol on ikiden ki] on üçüncisi yok. Cevâb Bâyezîd eyitdi: Bismillāhirrahmānirrahīm işitgil cevâbıñı ol ki birdir ikincisi yok bir Tañrı’dır, şeriki nazîri yok. Ol ki ikidir üçüncisi yok, gün ile aydır. Ol ki üçdür dördüncisi yok, üç talağdır. Ol dördür beşincisi yok, peygamberüñ yârenleridir. Ebübekir. ‘Ömer, ‘Osman, ‘Alî rıdvānullahi ‘aleyhim ecma‘ın. Beşdir altıncısı yok, beş vakit namâzdır ki ödenir. Ol ki altıdır yedincisi yok ol [157b] altı gündür ki Haq Te‘âlâ yirleri gökleri altı günde yarattı. Ol ki yididir sekizincisi yok yedi kat gökdür. Ol ki yedidir sekizincidir yok yedi³⁰ [ol ki sekizdir] tokuzuncısı yok ‘arş götüren ferîşelerdir. Ol ki tokuz[dur] onuncısı yok ol tokuz aydır ki müddeti hamıldır hātūnlar oğlan götürürler. Ki ondur on birincisi yok ‘aşere-i mübeşşeredir peygāmer ‘aleyhisselām onlara mübeşşerlersiz didi. Ebübekir, ‘Ömer, ‘Osman, ‘Alî, Talha, Zübeyr, Sa‘d, Sa‘îd, Ebū ‘Ubeyde Cerrāh³¹, ‘Abdurrahmān bin ‘Avf³²’dır rıdvānullahi te‘âlâ ‘aleyhim ecma‘ın. Ol ki on birdir on ikincisi yok ol [on] bir yıldızdır ki Yūsuf ‘aleyhisselām düşünce gördi kendüye secde kıldılar. Ol ki on ikidir on üçüncisi yok bir yıldır ki on

²⁹ Nüşhada kelimelerin üzeri çizilmiş.

³⁰ İfadeler tekrar edilmiş, metnin bütünlüğüne bakıldığında istinsah hatası olduğu tespit edilmiştir. Metinden hareketle ifadenin olması gereken şekli köşeli parantez içerisinde verilmiştir.

³¹ Metinde حجاج şeklinde yazılmış.

³² Metinde عوف şeklinde yazılmış.

iki aydır. Râhib eyitdi: Yâ Bâyezîd haber vir baña kim Haḫ Te‘âlâ [158a] oddan kimi yaratdı odda³³ kimi helâk itdi, kimi odda şaḫladı? Cevâb-ı Bâyezîd eyitdi: Haḫ Te‘âlâ oddan İblîs’i yaratdı, Ebû Cehil’i odda helâk eyledi, İbrâhîm peygâmberi odda şaḫladı. Su’âl-i râhib eyitdi: Haḫ Te‘âlâ şudan kimi yaratdı, şuda kimi helâk itdi, şuda kimi şaḫladı? Cevâb-ı Bâyezîd eyitdi: Haḫ Te‘âlâ Âdem’i şudan yaratdı, Fir‘avn’ı şuda helâk kıldı, Yûnus peygâmberi şuda şaḫladı. Su’âl-i râhib eyitdi: Haḫ Te‘âlâ taşdan kimi yaratdı taş ile kimi helâk kıldı, taş içinde kimi şaḫladı? Cevâb-ı Bâyezîd eyitdi: Haḫ Te‘âlâ taşdan Şâlih peygâmberin devesini yaratdı, Fayâs’ı³⁴ taş ile helâk kıldı, Aşhâb-ı Kehf’i taş içinde şaḫladı. Su’âl-i râhib: Haḫ Te‘âlâ ağacdan kimi yaratdı, ağacda kimi helâk kıldı, [158b] ağacda kimi şaḫladı? Cevâb-ı Bâyezîd eyitdi: Haḫ Te‘âlâ ağacdan Mûsâ peygâmberin ‘aşâsın yaratdı, Zekeriyâ peygâmberi ağacda helâk kıldı, Nûh peygâmberi ağacda ya‘nî gemide şaḫladı. Su’âl-i râhib eyitdi: Haḫ Te‘âlâ havâdan kimi yaratdı, havâdan kimi helâk itdi, havâda kimi şaḫladı? Cevâb-ı Bâyezîd eyitdi: Havâdan ‘İsâ peygâmberi yaratdı, ‘Âd Qavmin havâ ile helâk kıldı, Süleymân Peygâmberi havâda şaḫladı. Su’âl-i râhib eyitdi: Haber vir bize ki ol ulu ağacdan ki beş talı var ikisi dâyim güneşdedir üçü gölgededir kıyâmete degin. Cevâb-ı Bâyezîd: Beş vakit namâzdır ki öyle ile ikindi namâzı dâyim güneşde ırte, aḫşam, yatsu namâzı dâyim gölgelikdedir. Bâyezîd bu cevâbı diyicek râhib başını deprendirdi fikirde ḳaldı. Bâyezîd, yâ râhib. [159a] Eydir: Lebbeyk yâ Bâyezîd. Eyitdi: Sen benden bunca mes’ele şorduñ Haḫ Te‘âlâ ‘inâyetinde cevâb virdim. Ben daḫı saña bir su’âlim eydeyin sen de eger cevâb virübilürseñ aña muvâfiḳ iş işleyesin. Eger aña muvâfiḳ olmayub ittibâ‘ itmezseñ siz cümle azgunlarsız. Râhib eyitdi: Yâ Bâyezîd şorgıl. Bâyezîd eyitdi: Uçmaḫ ḳapusunda ne yazıludur. Râhib epsem oldı, redd-i cevâb itmedi, bir nice. Qavm bu râhib[e] eyitdiler: İy bizim ulumuz saña ne oldı, bir mes’ele cevâbında‘ âciz ḳaldıñ. Sen bunca mes’ele su’âl itdiñ bu cevâb virdi sen ‘âciz ḳaldıñ. Râhib eyitdi: Bu mes’eleniñ cevâbında ‘âciz degilim lâkin sizden ḳorḳaram baña uymazsınız, didi. Büyürek ḫalâyıḳ eyitdiler: Yüz altmış yıldan berü saña uyduk da bugün nite uymayavuz, didiler. Râhib eyitdi: Baña muvâfiḳ [159b] ḳılıñ ki ben didiğim diyesiz. Râhib eyitdi: Uçmaḫ ḳapusunda yazıludur ki “*eşhedü en lâ ilâhe illâllâhü vaḫdehu lâ şerike leh ve eşhedü enne Muḫammeden ‘abdühü ve rasulühü*” didi, Müslümân oldı. Beş yüz papas bunun ile oldılar. Beş yüzi ḳaldı, Müslimân olmadı. Eyitdiler: Biz uymazuz tâ senden bir kerâmet görmeyince. Bâyezîd eyitdi: Ḥöş ne eyidirsiz? ‘İsâ peygâmberiñ şüretine eyitdiler. ‘İsâ peygâmberiñ şüreti bizim kilisemizdedir yazılmışdır, yâ Bâyezîd. Eyitdi: Varalum. Bu beş yüz papas Bâyezîd ile kiliseye girdiler. ‘İsâ şüreti altında ḫurdılar. Bâyezîd eyitdi: Yâ ‘İsâ “*e ente ḳulte linnâsi’t-teḫizunî ve ümmiyye ilâheynî min dünillâh*”³⁵ ya‘nî sen mi eyitdiñ beni daḫı anamı ḫalâyıḳa Tañrı dutuñ? Bâyezîd böyle diyicek bu şüret [160a] iki elini götürdi. Şöyle ki kiliseniñ dîvarı yarıldı. Eyitdi: Lâ. Ya‘nî dimedim, bu sözi didi. Bu beş yüz papas daḫı Müslimân oldı, dönüb dîne geldiler. Râhib daḫı kürsıdeydi indi, tecdîd-i îmân getürdi. Bâyezîd’iñ ḳulağına bir âvâz geldi ki yâ Bâyezîd sen bizimçün bir zünnâr baḫladuñ biz biñ zünnârı senden ötüri gördük seniñ gönliñ ḫöş olsun diyü. Andan bu pîr Bâyezîd’e eyitdi: Yâ Bâyezîd dilerim ki beni peygâmberiñ ziyâretine

³³ Metinde اوتدا şeklinde yazılmış.

³⁴ Tahir Ağa Tekkesi/00630 nolu nüshada bu ifade “ashab-ı fil” olarak geçmektedir.

³⁵ “İnsanlara sen mi ‘Allah’ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin’ dedin.” Mâide/116

ulařdurasın bāşed ki Hāķ Te‘ālā yüz altmıř yıllıķ gūnāhım‘ afv kıla. Bāyezīd bu sözi ķabūl ķıldı. Mahyār birle Ka‘be ziyāretine geldiler. Peyġāمبرi ziyāret ķıldılar. Bu Mahyār bes Ka‘be’niñ ortasına yapıřdı. Bu ři‘ri eyitdi: “İlāhī leyse [160b] dūneke li mūcīrī bi‘afvike min ‘azābike, estecīrū ene’l-‘abdū’l-muķīrrū bikūlli zenbin ve ente’s-seyyidū’l-rabū’l-gāfūr”³⁶

Kaynaklar

- Akkuř, Metin. *Nefi Divanı*. PDF: T.C. Kūltür ve Turizm Bakanlıġı Kūtūphaneler ve Yayınlar Genel Mūdūrlūġū, 2018.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57741,nefi-divanipdf.pdf?0>
- Aksoyak, İ. Hakkı. *Gelibolulu Mustafa Ālī Tuhfetü’l-Uřřāk*. PDF: T.C. Kūltür ve Turizm Bakanlıġı Kūtūphaneler ve Yayınlar Genel Mūdūrlūġū, 2018.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57634,gelibolulu-mustafa-ali-tuhfetu39l-ussakpdf.pdf?0>
- Arslan, Mehmet; Aksoyak, İ. Hakkı. *Gelibolulu Mustafa Ālī Riyāzū’s-sālikin*. PDF: T.C. Kūltür ve Turizm Bakanlıġı Kūtūphaneler ve Yayınlar Genel Mūdūrlūġū, 2018.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57125,gelibolulu-mustafa-ali---riyazu39s-salikinpdf.pdf?0>
- Boz, Erdoğan. *Hakikī Dīvānı Karřılařtırmalı Metin*. PDF: T.C. Kūltür ve Turizm Bakanlıġı Kūtūphaneler ve Yayınlar Genel Mūdūrlūġū, 2017.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55749,hakiki-divanipdf.pdf?0>
- Can, řefik. *Mesnevi Hikāyeleri*. İstanbul: Ötüken Neřriyat, 2016.
- Cunbur, Mūġġān-Baġır, Zeliha. *Anadolu’nun Sahipleri*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2015.
- Çavuşoġlu, Mehmet; Tanyeri, M. Ali. *Hayretī Dīvān Tenkidli Basım*. PDF: T.C. Kūltür ve Turizm Bakanlıġı Kūtūphaneler ve Yayınlar Genel Mūdūrlūġū, 2023.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/118576,hayreti-divanipdf.pdf?0>
- Feridüddīn Attār. *Evliya Tezkireleri*. çev. Süleyman Uludaġ. İstanbul: Kabcı Yayınevi, 2005.
- Gölpınarlı, Abdūlbākī. *Menākıb-ı Hacı Bektāř-ı Velī (Vilāyet-nāme)*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1958.
- Gülerman, Mustafa Hikmet. *Bāyezīd-i Bistāmī*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1956.
- İsen, Mustafa. *Usūlī Dīvānı*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlıġı Yayınları, 2020.
- Kazan Nas, řevkiye. *Celilī Dīvānı (İnceleme-Metin)*. PDF: T.C. Kūltür ve Turizm Bakanlıġı Kūtūphaneler ve Yayınlar Genel Mūdūrlūġū, 2018.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59375,celili-divanipdf.pdf?0>
- Kuřeyrī. *Tasavvufun İlkeleri (Risale-i Kuřeyrī)*. 1 Cilt. çev. Tahsi Yazıcı. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1978.
- Mermer, Ahmet. *Mezākī Dīvān*. PDF: T.C. Kūltür ve Turizm Bakanlıġı Kūtūphaneler ve Yayınlar Genel Mūdūrlūġū, 2021.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/120433,mezaki-divanipdf.pdf?0>
- Mevlānā. *Dīvān-ı Kebīr VII-1*. çev. Abdūlbākī Gölpınarlı. İstanbul Türkiye İş Bankası Kūltür Yayınları, 4. Basım, 2022.

³⁶ “Allah’ım! Senden başka bana sığınacak kimsem yok, azabından affına sığınıyorum. Ben, bütün günahlarımı itiraf eden bir kulum. Sen ise baġıřlayıcı olan efendi ve Rabb’sin.”

Okçu, Naci. *Şeyh Gâlib Dîvânı*. PDF: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10654,metinpdf.pdf?0>

Schimmel, Annemarie. *İslamın Mistik Boyutları*. çev. Ergun Kocabıyık. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.

Sultan Veled. *İbtidânâme*. çev. Abdülbâkî Gölpınarlı. Ankara: Güven Matbaası, 1976.

Sunar, Cavit. *Ana Hatlariyle İslâm Tasavvufu Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978.

Tarlan, Ali Nihat. *Hayâlî Bey Dîvânı*, İstanbul: Burhaneddin Erenler Matbaası, 1995.

Tatçı, Mustafa. *Yûnus Emre: Dîvân-ı İlâhîyât*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2012.

Tatçı, Mustafa (ed.). *Dîvân-ı Hikmet Hoca Ahmed Yesevî*. Ankara: Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2016.

Tavukçu, Orhan Kemal. *Dede Ömer Rûşenî Hayatı, Eserler, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni*. PDF: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10601,dede-omer-rusenipdf.pdf?0>

Türer, Osman. *Ana Hatlariyle Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Ataç yayınları, 2013.

Uludağ, Süleyman. “Bâyezîd-i Bistâmî” *TDV İslam Ansiklopedisi*. 5/238-241. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Uludağ, Süleyman. *Bâyezîd-i Bistâmî*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

Üzgör, Tahir. *Fehîm-i Kadîm Hayatı Sanatı ve Dîvânı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1991.

Yavuz, Kemal. *Âşık Paşa Garib-Nâme*. PDF: PDF: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2000.

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10669,garib-namepdf.pdf?0>

Yavuz, Kemal. *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayrî (Gülşen-nâme)*. PDF: PDF: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10686,metinpdf.pdf?0>

<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir>

Extended Abstract

Bayezid-i Bistami was one of the early Sufis who lived in the 3rd century of the Hijra. He was engaged in worship starting in his young ages. He benefited from many scholars on the path of Sufism from his youth. The most important of these scholars was Abu Ali al-Sindi, from whom he learned the truths of monotheism. Bayezid-i Bistami, who deeply influenced his contemporaries and the Sufis who came after him, has an important place in the beginning and development of Sufi philosophy. His philosophy, in which self-discipline and struggle are prioritized, is dominated by an enthusiastic and sincere spirit. Bayezid-i Bistami is considered one of the Sufis who bear the first traces of the idea of vahdet-i vücûd in Sufism. Bayezid is also known for his shathiyes, which he says with the ecstasy of unity. These shathiyes of his were not welcomed by scholars. However, his spiritual state caused him to be excused in this regard. His words, which he said with a sincere style and enthusiastic and exuberant states, encompass many basic concepts of Sufism such as sekr, fana, unity, love, malamet, tajalli and miraj.

In addition to having an important place among the early Sufis, Bayezid-i Bistami has also been included in many works in verse and prose, especially with his rank in Sufism, his ascetic life, his miracles and piety, and has been frequently referred to. Bayezid-i Bistami, whose name is mentioned in the works of many lovers of God, from Mevlana to Sultan Veled and Yunus Emre, has been remembered sometimes with his independent stories and sometimes with important aspects of his personality. Bayezid-i Bistami is one of the early Sufis whose stories, tales and anecdotes are most frequently included in *menâkıp*names, *tabakat* books and biographies of saints and religious-didactic works. In these texts, he appears as a sheikh, a guide or a dervish intoxicated by the path of love. He is depicted as a person who does not hesitate to express his beliefs and struggles to convey Islam.

The subject of the study, Bayezid-i Bistami and the Clergy Story, is one of the texts that reflect these aspects of him. When the story is examined thematically, two variants that are on the same level but differ in terms of the treatment of the events are identified. As a result of the examination and comparisons of these two variants, a total of eleven copies were determined. The transcription dates of the relevant copies of the two variants focused on in the study are not specified. However, when the language features of both texts are taken into consideration, it is concluded that the texts were probably copied in the Classical Ottoman Turkish period, probably in the 17th century. The story basically deals with Bayezid-i Bistami's intellectual struggle with a clergyman. It has been determined that in this story, which is shaped by the question-answer method, the questions and answers have a symbolic quality and that the aim is to educate the addressee through these questions and answers. In particular, the fact that the answers are given by making use of verses and prophetic stories increases the persuasiveness of the story. The short and impressive nature of the questions and answers allows the addressee to focus on the message that is intended to be conveyed. In short, in the evaluations made on the story, it has been determined that many characteristics of Bayezid-i Bistami are addressed in this story. Among these characteristics, his piety, ascetic life and his combative side in terms of ideas stand out.